

Aleksander Lorenčič*

Kidričevo – prvo industrijsko mesto v Sloveniji

IZVLEČEK

V primeru Kidričevega govorimo o prvem primeru načrtno zgrajenega industrijskega naselja iz časa socializma. V Strnišču je bil nameščen tudi vodilni projektant, arhitekt Danilo Fürst. Njegov načrt je bil zastavljen zelo ambiciozno, saj je predvideval izgradnjo industrijskega mesta z vso potrebno infrastrukturo. Tako naj bi v novem naselju bili bolnica, hotel, kulturno središče, šole, upravni in gospodarski center ter rekreacijski center, vendar je bil realiziran le manjši del projekta. Prva dva stanovanjska bloka sta prešla v uporabo že marca 1949, do leta 1956 pa je bila gradnja stanovanjskih objektov praktično zaključena. Industrijska dediščina v Sloveniji je še premalo ovrednotena, malo pozornosti je namenjene tudi oživiljanju nekaterih poslopij, ki so bila nekoč industrijska, danes pa propadajo.

Ključne besede: Kidričevo, TGA Kidričevo, Talum d. d., industrializacija, urbanizacija, Danilo Fürst, industrijska dediščina

ABSTRACT

KIDRIČEVO – THE FIRST INDUSTRIAL CITY IN SLOVENIA

Kidričevo is the first example of a planned industrial settlement built during the socialist era. The lead construction engineer, Danilo Fürst, was also based in Strnišče. His plan was exceedingly ambitious, envisaging the construction of an industrial town with all the necessary infrastructure. The new settlement was supposed to include a hospital, a hotel,

* Dr., direktor, Pokrajinski muzej Ptuj - Ormož, Prešernova ulica 37, SI-2250 Ptuj, aleksander.lorencic@pmpo.si

a cultural centre, schools, an administrative and economic centre, and a recreation centre. However, only a small part of the project was ever completed. The first two blocks of flats were put into use as early as March 1949, while the construction of the residential buildings was practically complete by 1956. Slovenia's industrial heritage remains underappreciated, and little effort has been made to revitalise some of the former industrial buildings that are currently decaying.

Keywords: Kidričevo, TGA Kidričevo, Talum d. d., industrialisation, urbanisation, Danilo Fürst, industrial heritage

Dodelitev statusa državnega podjetja zveznega pomena

Obdobje po drugi svetovni vojni je bilo pomembno obdobje industrializacije države. Ta dediščina je še danes ohranjena, če ne več v fizičnem, pa v mentalnem in simbolnem svetu. Številne tovarne in industrijski obrati so namreč v času tranzicije in kasnejših kriz po letu 1991 propadli, za njimi pa so ostali brezposelni, prazni in zapuščeni objekti ter pozabljene delavske veščine.

Leta 1945 je v gospodarskem življenju Slovencev prišlo do korenitega zasuka, cilj je bil ustvariti večja industrijska podjetja oziroma združenja. Tako je bilo leta 1946 na ozemlju LR Slovenije 724 industrijskih podjetij. Po podatkih iz Statističnega letopisa LR/SR Slovenije se je njihovo število do leta 1952 znižalo na 390 in se potem do leta 1956 znova povečalo na 519. Do sredine sedemdesetih let se je število delovnih organizacij postopno zmanjševalo: do leta 1961 na 485 in nato do leta 1975 na 426. V naslednjih letih se je zaradi razdelitve podjetij na temeljne organizacije združenega dela in ustanavljanja novih organizacij združenega dela in sestavljenih organizacij združenega dela njihovo število več kot podvojilo. Leta 1976 jih je bilo statistično obravnavanih 1172, leta 1981 pa že 2061. Zaradi postopne »samoukinitve« se je do leta 1988 njihovo število zmanjšalo na 1927.¹ Povojna obnova je zahtevala tudi čim več urbanističnih in gradbenih projektov.

Dejstvo je, da v povojnem obdobju tovarn niso gradili samo v velikih urbanih centrih, ampak razpršeno, tudi v številnih manjših krajih, v Breginju, Metliki, Železnikih ... Gradnja velikih povojnih podjetij je bila pomemben dejavnik tudi v luči urbanizacije. Tako ne preseneča, da so na večji pregledni razstavi o Tomosu, ki so jo v Kopru odprli v marcu 2021, med drugim izpostavili, da je šlo za podjetje, ki je tako rekoč »zgradilo pol Kopra«. Podobno je bilo v drugih slovenskih mestih in krajih. Nekaj primerov: Iskra Kranj, Gorenje Velenje, Fructal Ajdovščina, Eta Cerklje, Sladkogorska, Tomos Koper, Plama Podgrad, Svilanit Kamnik, Etol Celje, Helios Domžale, Pinus Rače, Zlatorog Maribor, Meblo Nova Gorica, Tovarna kopit Sevnica,

1 Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 50.

Polzela, Rog Ljubljana, Talis Maribor itd. Industrializacija je imela tudi širše posledice, med drugim se je socialno-ekonomski položaj delavcev, posledično tudi gospodinjstev, dvigal in izboljševal. Slovenija je stopila v klub razvitih narodov, v katerih sta industrija in rudarstvo prispevala velik del bruto domačega družbenega proizvoda. Industrializacija je pospešila urbanizacijo in razvoj, vplivala na priseljevanje prebivalcev, določeno deagrarizacijo podeželja, nastanek delavskega razreda, razvoj šolstva, zdravstvene oskrbe, športne in kulturne dejavnosti ipd. Jasno je tudi, da so propadi večjih obratov povzročili številne negativne posledice in bili hud udarec za določen kraj oziroma regijo. Izrazito smo bili temu priča v času tranzicije. Obdobje po letu 1990 oziroma t. i. tranzicijsko obdobje še posebej pomenljivo oriše naslov dokumentarnega filma *Zvezdana Martiča Kam so vse tovarne šle*. Seznam tovarn, ki so propadle konec osemdesetih let minulega stoletja in po letu 1990, je zelo dolg. Prevent, Rog, TAM, Metalna, TVT Boris Kidrič, Mura, Tovarna sladkorja Ormož, Toper, Iskra Delta, Iskra, Tobačna Ljubljana in Industrija usnja Vrhnika (IUV) so le del seznama. Skratka, večina velikih podjetij, tudi giganti jugoslovanske industrije in širše, je propadla. Kjer je bila koncentracija teh podjetij večja, kot na primer v Mariboru, je to pomenilo še toliko večji gospodarski, razvojni, socialni udarec itd. Naj spomnim le na primer Tovarne avtomobilov Maribor (TAM). Nekaj podjetij je kljub vsemu uspešno prešlo tranzicijo, mnoga izmed teh so po preživetju agoniji v devetdesetih šla v stečaj kasneje, tudi tržiški Peko in kranjski Merkur. Na drugi strani se je v veliko podjetjih spremenilo lastništvo. Spisek naših blagovnih znamk, kjer lastništvo ni več slovensko, je izjemno dolg; Laško, Union, Mercator, Argeta, Perutnina Ptuj, Alpsko mleko, Fructal, Cockta, Čokolešnik, Barcaffé, Radenska ... Lahko se tolažimo, da pa bodo kljub temu vedno zapisane v naši kolektivni zavesti. Vezano na predstavljeno je podjetje Talum iz Kidričevega toliko večja zgodba o uspehu, ker je uspelo prebroditi burna tranzicijska leta ter tudi vsa ostala krizna obdobja, ki so sledila, in še danes uspešno deluje.²

Kidričevo je nastalo po drugi svetovni vojni kot novozgrajeno industrijsko naselje, ki je raslo s stanovanjskimi bloki med borovimi gozdovi sredi Dravskega polja skupaj s Tovarno glinice in aluminija (TGA). Arhitekturna zasnova mesta Kidričevo je nastajala med letoma 1947 in 1965, na neki način še danes daje videz sodobnega naselja s potencialom za nadaljnji prostorski razvoj.³ Leta 1942 je nemški trust Vereinigte Aluminium Werke začel v Strnišču⁴ graditi tovarno glinice. Po končani vojni so na ministrstvu za industrijo in rudarstvo v Ljubljani tehtali možnosti za nadaljevanje gradnje. Leta 1946 sta iz Nemčije pripotovala glavna konstruktorja tovarne, dr. Wilhelm Fulda in inž. Gustav Vogel, ki sta prinesla tudi načrte. 20. januarja 1947 je zvezno ministrstvo za gospodarstvo z odlokom ustanovilo Tovarno glinice in aluminija Strnišče in ji dodelilo status državnega podjetja zveznega pomena. Maja istega leta je sledila še uredba o gradnji tovarne. 5. septembra 1947 je

2 Podrobneje o slovenski poti v tranzicijo in o tranzicijskem obdobju Lorenčič, *From Dreams of "a Second Switzerland"*.

3 Današnja občina Kidričevo je nastala 1. 1. 1995 s preoblikovanjem lokalne samouprave v Republiki Sloveniji.

4 Strnišče (Kidričevo) ima sicer daljšo zgodovino, ki jo na poljuden in zanimiv način s številnimi podatki v delu *Kraj prišlekov* osvetli Rajko Topolovec.

Kidričevo prvič obiskal Josip Broz Tito. Njegov obisk je bil povezan z gradnjo Tovarne glinice in aluminija.⁵

Začrtana gradnja vzorčnega socialističnega naselja

V Strnišču je bil nameščen tudi vodilni projektant, arhitekt Danilo Fürst,⁶ ki je na severni strani industrijskega kompleksa sredi borovega gozda začrtal gradnjo vzorčnega socialističnega naselja z vso infrastrukturo, vendar je bil v naslednjih letih realiziran le manjši del. Podjetje je začelo leta 1948 graditi prvega od dveh objektov za elektrolizo. Večino gradbenih del je opravilo podjetje Gradis. Leta 1948 se je pričela gradnja stanovanjskih blokov ob tovarni. Leta 1950 je bilo uvedeno delavsko samoupravljanje. Izvoljena sta bila prvi 40-članski delavski svet in prvi 9-članski upravni odbor, kasneje se je število delavskega sveta povečalo na 60. Ustanovljene so bile tudi skupine članov delavskega sveta po obratih. Kompleks je bil zgrajen leta 1954, ko so tudi zagnali poskusno proizvodnjo aluminija, 21. novembra 1954 pa je bila tovarna uradno odprta in pričela proizvajati prvo proizvedeno glinico na slovenskih tleh. Takrat je tovarna zaposlovala 1055 ljudi, leta 1974 pa že 1870, prevladovali so moški. Na 180 hektarjih zemljišča je zrasla velika tovarna s 143 metrov visokim dimnikom, z lastno dovozno železnico in drugimi napravami. Prvo glinico so proizvedli februarja leta 1954, prvi aluminij pa novembra istega leta. Tovarna glinice in aluminija je bila uradno odprta 21. novembra 1954, redna proizvodnja je stekla leta 1955. Leta 1953 so tovarno poimenovali po umrlem politiku Borisu Kidriču, hkrati pa so naselje Strnišče preimenovali v Kidričevo.⁷

Leta 1957 so pričeli z gradnjo tovarne za anodno maso. 20. avgusta 1958 je Josip Broz med obiskom tovarniških krajev, rudnikov in elektrarn še drugič obiskal tovarno v Kidričevem. Tito si je s svojim spremstvom, v katerem so bili predsednik Zveznega izvršnega sveta Edvard Kardelj, podpredsednik Zvezne ljudske skupščine Franc Leskošek, predsednik Ljudske skupščine LRS Miha Marinko, član Izvršnega sveta LRS Tone Bole, general major Žeželj in drugi, najprej ogledal Tovarno glinice in aluminija.⁸ Leta 1963 so pričeli z izdajo prve številke mesečnika Aluminij. Osrednji organ upravljanja je ostal centralni delavski svet z izvršnim upravnim odborom. V podjetju

⁵ *Tito na obisku v Kidričevem.*

⁶ Arhitekt Danilo Fürst, učenec Jožeta Plečnika, velja za pionirja montažne stanovanjske gradnje v Sloveniji in mojstra obrtniškega arhitekturnega detajla. Bil je eden od ustanoviteljev revije Arhitekt, predsednik slovenskega in jugoslovanskega društva arhitektov in organizator številnih akcij in dogodkov, ki so ključno zaznamovali razvoj slovenske arhitekture druge polovice 20. stoletja. Kar zadeva tovarno v Kidričevem, je urbanistično zasnoval obrat za proizvodnjo glinice v severnem, obrate za proizvodnjo aluminija pa v južnem delu industrijskega kompleksa. Oba dela ločuje 1 kilometer dolga ravna cesta, ki se končuje z upravnim objektom. Gradnjo je sicer vodil inženir Borut Maister. Fürst je tudi avtor dozidave nekaterih že med vojno zastavljenih industrijskih objektov in tovarniške upravne zgradbe. Ker je primanjkovalo ustrezno usposobljenega kadra, je podjetje za svoje potrebe ustanovilo lastno šolo za učence v gospodarstvu.

⁷ *Izgradnja Tovarne glinice in aluminija Kidričevo.*

⁸ Prav tam.

je delovalo štirinajst proizvodnih enot, v proračunski pa tri sekcije. Vzdrževanje je obsegalo področja orodjarstva, strugarstva, kovačije, varilnice, strojne delavnice, kleparstva, mizarske delavnice, elektro delavnice, montaže motorjev in filtrov, polaganja kablov, montaže stiskalnice, deloval pa je tudi gradbeni oddelek. Leta 1973 se je TGA priključila temeljna organizacija združenega dela Promet, ki so jo sestavljale organizacijske enote cestni in železniški promet s transportno skupino, saj se je leta 1954 zelo povečala prevozna kapaciteta. Leta 1974 je bil uveljavljen samoupravni sporazum o združitvi v delovno organizacijo Tovarna glinice in aluminija Boris Kidrič Kidričevo. S tem so bili ustanovljeni posamezni TOZD-i, in sicer tovarna glinice, tovarna aluminija, vzdrževanje, promet in delovna skupnost skupnih služb. TOZD-e so upravljali zaposleni, ki so v njih delali neposredno ter po delavskem svetu in drugih organih. Delovna organizacija združenega dela je uresničevala funkcijo neposrednega upravljanja na zborih delovnih ljudi in referendumih. Delavski svet je bil najvišji organ upravljanja, štel je 21 članov.⁹ Delovali so tudi kolegiji in odbori: odbor za gospodarske in organizacijske zadeve, odbor za kadre in odbor za ugotavljanje kršitev delovnih obveznosti. Ustanovljeni so bili tudi skupni organi, ki so odločali o zadevah, ki so imele pomen za celotno Tovarno glinice in aluminija; ti so opravljali upravljalno, izvršno in poslovodno funkcijo. Skupne organe so sestavljali delavski svet, svet za samoupravljanje, svet za življenjska vprašanja delavcev, svet za obveščanje in svet za splošni ljudski odpor ter odbor za delavsko kontrolo, direktor in odbor za izdajo glasila. Znotraj podjetja je delovala tudi notranja arbitraža. Leta 1981 je stekla proizvodnja ozkih in širokih aluminijastih trakov in žice, leta 1982 pa je tovarna odprla obrat za proizvodnjo izparilnikov in rondelic. Leta 1996 se je tovarna preimenovala v Talum. Leta 2003 je podjetje v novi livarni pričelo proizvajati livarske zlitine. Danes podjetje posluje pod imenom Talum d. d.¹⁰

V primeru Kidričevega govorimo o prvem primeru načrtno zgrajenega industrijskega naselja iz časa socializma.¹¹ Do leta 1947 se je življenje v Kidričevem (takrat imenovanem Strnišče) odvijalo v okolici dvorca Strnišče (Sternthal). Tam so v barakah in v nekdanjem gospodarskem poslopu živeli delavci in uslužbenci nastajajoče tovarne. V dvorcu je bila urejena menza za delavce, v nekdanji konjušnici pa kinodvorana, ki je delovala že med drugo svetovno vojno. V eni izmed lesenih barak pri dvorcu, ki je bila last gradbenega podjetja Gradis, so usposabljali kvalificirani kader za potrebe tovarne.¹²

Prvo industrijsko mesto v Sloveniji je bilo načrtovano sredi borovega gozda na ozemlju dveh kvadratnih kilometrov, vendar je bilo od ambicioznih prvotnih zasnov uresničeno le stanovanjsko naselje prostostojećih osmih blokov z restavracijo. Fürst je tudi avtor administrativnega objekta tovarne Talum Kidričevo v neposredni bližini

9 Kar zadeva delavski svet in njegove zapisnike, je dobrodošel vir pred kratkim predano gradivo podjetja Talum Zgodovinskemu arhivu Ptuj. Gre za SI ZAP 638 Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, 1950–1990, kjer je mogoče najti še veliko drugih uporabnih informacij in podatkov, mdr. tudi zapisnike upravnega odbora.

10 Lorenčič in Prinčič, *Slovenska industrija od nastanka do danes*, 180, 181.

11 Ferlinc, *Kidričevo, naselje povojnega časa*, 278–83.

12 *Gradnja naselja Kidričevo*.

blokov. Kot lahko preberemo v Evidenci in valorizaciji objektov slovenske moderne arhitekture med leti 1945–1970, je šlo v primeru Kidričevega in njegove urbanistične zasnove Danila Fürsta v letih od 1947 do 1949 za prvo industrijsko mesto pri nas. Administrativni objekt je bil izrazito monumentalno zasnovan (kvalitetno oblikovanje tlakov in stropov v notranjosti, uporaba bordo rdečega ometa na fasadnih detajlih).¹³ Po prvem Fürstovem načrtu, ki je nastal v letih 1946 in 1947 in ko je naselje načrtoval kot niz večstanovanjskih blokov, je v drugem načrtu maja leta 1947 stavbe javnih funkcij preselil na vzhodno stran ceste, dodal je kompleks klinike, predvidel pa je tudi šolski center in športne površine. Leta 1949 ga je Ivan Maček Matija, takratni minister za gradnje, imenoval za vodjo projektiranja gradnje Tovarne glinice in aluminija s spremljajočim stanovanjskim naseljem. Načrt je bil zastavljen zelo ambiciozno, saj je Fürst nameraval zgraditi industrijsko mesto z vso potrebno infrastrukturo. Tako naj bi v novem naselju bili bolnica, hotel, kulturno središče, šole, upravni in gospodarski center ter rekreacijski center, vendar je bil realiziran le manjši del projekta. Fürst je kasneje k sodelovanju povabil tudi arhitekta Edvarda Ravnikarja, katerega načrti pa niso bili nikoli realizirani.¹⁴ Gradbena dela je kot omenjeno opravljalo podjetje Gradis, pri gradnji pa so sodelovali tudi brigadirji, različne skupine prostovoljcev, nekaj časa pa tudi politični zaporniki.¹⁵ V prvi polovici leta 1947 sta Jugoslavija in Madžarska sklenili sporazum o medsebojnih dolgoročnih dobavah in dogovor o sodelovanju pri zgraditvi industrije aluminija. Kot je zapisal Jože Prinčič, »so v Sloveniji podpis obeh dogovorov sprejeli z zadovoljstvom, saj so verjeli, da so si na ta način zagotovili manjkajočo opremo za posodobitev lesnoindustrijskih obratov in premogovnikov, za povečanje elektroenergetskih zmogljivosti, odprtje novih mlekarn ter za dograditev aluminijskega kombinata v Strnišču pri Ptuj«. ¹⁶ Ta investicija je bila prav na vrhu želja slovenskega ministrstva za industrijo in rudarstvo. Sklenilo je pogodbo s podjetjem iz Budimpešte, ki se je obvezalo, da bo za obrata glinice in aluminija izdelalo gradbene in druge načrte, zagotovilo gradbeni in drugi material ter vso manjkajočo opremo. Že leta 1948 je bilo očitno, da madžarsko podjetje tej zahtevni nalogi ne bo kos. Sprejetih rokov se ni držalo, do konca leta 1948 je madžarsko podjetje poslalo le majhen del gradbenega materiala, nekaj naprav, instrumentov in cevi ter nekaj skic in podatkov za izdelavo posameznih naprav.¹⁷

Kot omenjeno, je bilo v gradnjo tovarne vloženega tudi veliko brigadirskega in udarniškega dela. Tako so na primer po sporu z Informbirojem, ko so Madžari prenehali dostavljati načrte za gradnjo, izvedli različna delovna tekmovanja (»betonersko brigado«, tekmovanje tesarjev in železokrivcev ...). Z udarniškim delom članov kluba

13 *Evidenca 1945-70* | PDF.

14 Ravnikar je prav tako zasnoval dva načrta. V prvem iz leta 1950 je predvidel javne, izobraževalne, zdravstvene, storitvene in rekreacijske dejavnosti, poleg stanovanjskih blokov pa je predvidel še individualne hiše. Drugi Ravnikarjev načrt z določenimi dodatki je bil podoben prvemu. Ravnikar je bil sicer od leta 1969 redni član SAZU. Vzgojil je več generacij študentov, sicer pa je diplomiral pri Jožetu Plečniku. Velja za enega najpomembnejših slovenskih in jugoslovanskih arhitektov druge polovice 20. stoletja.

15 *Gradnja naselja Kidričevo*.

16 Prinčič, *Sovjetizacija slovenske industrije*, 128, 129.

17 Prav tam.

ljudske tehnike je bila urejena tudi temnica za potrebe fotokrožka, poskrbljeno je bilo tudi za dodatno izobraževanje delavcev na gradbišču.¹⁸ Julija 1947 je v Strnišče prispela prva ptujska delovna brigada s proge Šamac–Sarajevo, ki je štela približno 300 brigadirjev, ki so kopali temelje stanovanjskim stavbam.¹⁹ Vida Rojic omenja še starejše skupine ptujskih prostovoljcev pri gradnji naselja. To je bila brigada Osvobodilne fronte, ki je prišla junija 1949 in je štela okrog 200 članov.²⁰

Vsi takrat novozgrajeni objekti v naselju so bili opremljeni z vodovodom in s centralno kurjavo, kar je bilo za tiste čase novost. Zaradi takratne miselnosti, da bi se naj vsi delavci prehranjevali v skupni menzi, s čimer bi ženske, zaposlene v tovarni, razbremenili gospodinjskih opravil, so kuhinje v vseh stanovanjih zasnovali v minimalnih dimenzijah. Prva dva stanovanjska bloka sta prešla v uporabo že marca 1949, do leta 1956 pa je bila gradnja stanovanjskih objektov praktično zaključena. Leta 1964 sta bila dograjena le še dva stanovanjska bloka za učitelje. Zgrajenih je bilo 37 stanovanjskih stavb s 400 stanovanji ter nekaj stavb za javne namene.²¹

Po letu 1954 sta bila dva manjša bloka spremenjena v ambulanto in trgovsko-obrtno stavbo. Vzporedno z gradnjo stanovanjskih blokov se je v naselju gradila velika dvorana s 400 sedeži in zraven nje delavska restavracija. Naselje je dobilo tudi pekarno, dve trgovini in 150 garaž. Obnovljena sta bila kinodvorana ter kopališče iz prve svetovne vojne, kamor je bila speljana topla voda iz tovarne (1975 so zraven starega bazena zgradili še nov olimpijski bazen). 1953 so začeli graditi tudi stadion z vsemi pomembnimi športnimi objekti (nogometni stadion, igrišče za tenis in odbojko, strelišče). Do leta 1950 so otroci iz naselja obiskovali osnovno šolo v Lovrencu na Dravskem polju, potem pa je bila v eni izmed Gradisovih barak urejena štirirazredna osnovna šola. 1959 je bila zgrajena nova štirirazredna osnovna šola, 1964 pa so jo dogradili v osemletko s telovadnico. Leta 1950 je bil ustanovljen tudi otroški vrtec z jaslmi. Svoje prostore je dobil v pritličju tretjega bloka, 1965 pa se je preselil v novozgrajeno montažno zgradbo. Leta 1965 so bile vse večje gradnje v Kidričevem ustavljene. 1973 je bil v naselju postavljen spomenik Borisu Kidriču, 1982 je bilo zgrajeno novo pošto poslopje, 1985 pa je kraj dobil tudi svoje župnišče s cerkvijo sv. Družine. V sosednjih Njivercah je zraslo naselje individualnih hiš.²²

V publikaciji ob 20-letnici proizvodnje v TGA beremo, kako je bila pri proučevanju lokacije za novo šolo za nekaj časa zapečaten tudi usoda Kidričevega, saj so bili strokovnjaki mnenja, da Kidričevo ni primeren zazidalni prostor, ker ima »napačno lego in sta plin in dim zaradi smeri vetra običajno obrnjena proti naselju«. Šlo bi naj torej za nezdravo okolje, tako da je bila celo sprejeta odločitev, da bi stanovanjske objekte gradili na Ptuj, vendar, kot že omenjeno, se je kasneje vendarle nadaljevala gradnja med t. i. naseljem I in vasjo Njiverce.²³ Tovarna v Kidričevem je bila in je

18 Pulko, Kako se je gradilo Kidričevo, 20, 21.

19 Rojic, Iz zgodovine Strnišča, 104.

20 Prav tam.

21 *Gradnja naselja Kidričevo.*

22 Prav tam.

23 Auer idr. (ur.), *Ob 20-letnici proizvodnje*, 11–15.

pomemben generator razvoja kraja, beremo pa lahko tudi o okoljskih vplivih. V zaledju tovarne sta se namreč ustvarili dve odlagališči, in sicer rdečega blata ter pepela kot posledica predelave glinice iz boksita in oskrbe s toploto iz kotlarne na premog. Obe odlagališči sta v neposredni bližini kraja Strnišče. Na severnem delu vasi je železnica, na zahodnem odlagališče rdečega blata in na južnem odlagališče pepela.²⁴ O okoljskih vidikih in vplivih tovarne na naselje je sicer pisala že Vida Rojic, ki je ugotavljala, da je naselje Kidričevo na Dravskem polju med redkimi naselji pri nas, ki ležijo v gozdu in ki so ga razredčili za stavbe in poti. Gozdna lega po njenem mnenju preprečuje, da bi škodljivi plini, ki nastajajo pri proizvodnji v tovarni, prosto vdirali v naselje, od tovarne oddaljeno okoli 400 metrov. Glavna povzročiteljka onesnaževanja pa sta bili po njenem mnenju dve elektrolizni hali z elektrolitskimi pečmi.²⁵ Kar zadeva okoljsko področje, lahko sicer v letnem poročilu družbe beremo, da imata obe prej omenjeni odlagališči z izdanima odločbama status zaprtih odlagališč, od leta 2009 pa je nadzor v skladu z Uredbo o odlaganju odpadkov. Glavna revitalizacija odlagališča RB je bila izvedena po ustavitvi proizvodnje glinice leta 1991 in po prenehanju odlaganja rdečega blata v okviru projekta modernizacije proizvodnje aluminija (MPPAI 1. faza) ter po zaprtju kotlarne 1994/95 in s tem po prenehanju odlaganja elektrofiltrskega pepela. V letu 2021 je bil izdelan tudi noveliran Program obratovalnega monitoringa podzemnih vod za obe odlagališči, ki je bil potrjen z izdano spremembo okoljevarstvenega dovoljenja v aprilu 2023. Na odlagališču rdečega blata je nameščenih šest sončnih elektrarn s skupno močjo 6 MW, kar daje zaprtemu odlagališču novo dodano vrednost. Treba je poudariti, da se je okoljska zakonodaja zelo zaostрила in da podjetje slednji sledi, prav tako zahtevanim standardom s področja okolja, varnosti, upravljanja z energijo, kakovosti in informacijske varnosti. Družba Talum je sicer opredeljena kot obrat večjega tveganja zaradi večjih nesreč zaradi kemikalij in posluje v skladu s pridobljenim okoljevarstvenim dovoljenjem ter ima s tem potrjeno Varnostno poročilo ter Načrt za zaščito in reševanje. Ravnanje s kemikalijami je v skladu z veljavno zakonodajo ter drugimi evropskimi in nacionalnimi regulativami. V zadnjem obdobju so bile v podjetju dosežene nekatere izboljšave pri ravnanju z odpadki, predvsem pri ločevanju, klasificiranju in evidentiranju odpadkov v e-sistemu, ki je v skladu s hierarhijo prednostnega ravnanja z odpadki, pri čemer odlaganje odpadkov ni več.²⁶

Industrijski del je bil sestavljen iz dveh delov, in sicer iz obrata za predelavo glinice in obrata za predelavo aluminija. Železnica je ločevala industrijski del in stanovanjsko naselje, ki je bilo severno od industrije. Danilo Fürst je bil v sodelovanju z gradbenim inženirjem Borutom Maistrom tudi avtor dozidave nekaterih že med vojno zastavljenih industrijskih objektov, upravnega poslopja in celotnega urbanističnega načrta industrijskega mesta, od katerega so, kot že omenjeno, izvedli le restavracijo in stanovanjsko naselje osmih blokov. Ti objekti so bili opremljeni s centralno kurjavo in med drugim z mini kuhinjo (razlog je bil v miselnosti o kolektivnem prehranjevanju v menzi), a so si stanovalci kmalu začeli sami vgrajevati kuhinje.²⁷

24 Zemljarič, Kidričevo, Strnišče.

25 Rojic, Iz zgodovine Strnišča, 106.

26 Letno poročilo Skupine Talum za leto 2021, 50–54.

27 Koselj, Arhitektura Danila Fürsta, 17–40.

Krajevno skupnost Kidričevo, ki je začela poslovati 1. aprila 1965, je ustanovila Skupščina občine Ptuj za območje Kidričevega – naselje I in II, grad ter staro postajo in Njiverce. V letu 1971 se je na podlagi referenduma h krajevni skupnosti priključila vas Kungota na Dravskem polju in v letu 1972 vas Apače na Dravskem polju. Del vasi Župečja vas in naselja Kidričevega, stara postaja, sta se združili in v letu 1974 preimenovali v kraj Strnišče – v sestav KS Kidričevo. Na podlagi ustave leta 1974 je krajevna skupnost sprejela nov statut, teritorialno pa je bila razdeljena na šest območij. V krajevni skupnosti je bilo 507 družbenih stanovanj in 368 zasebnih stanovanj, v zasebni gradnji 45 stanovanj, v družbeni pa 44. Od vseh zemljišč je bilo v družbeni lasti 1067 ha, v zasebni pa 1370 ha. Z družbenim premoženjem so gospodarili predvsem Kmetijski kombinat (KK) Ptuj, TGA, Gozdno gospodarstvo Maribor, ostalo družbeno premoženje, zlasti naselje Kidričevo, pa sta upravljali občina in krajevna skupnost. Gostinske usluge so nudili v petih bifejih in gostilnah ter v obratu družbene prehrane Tovarne glinice in aluminija Kidričevo. Le-ta je imel sodobno kuhinjo in tudi veliko dvorano za prireditve. Zdravstveni dom Kidričevo je pokrival potrebe po osnovni zdravstveni zaščiti prebivalstva, organizirane pa so bile tudi nekatere specialistične ambulate, zobozdravstvena služba in otroška posvetovalnica. V kraju sta bila dva kulturna domova (Apače in Kungota), dvorana TGA in kinodvorana, knjižnica in klubski prostori za mladino ter upokoјence. Prosvetno kulturno delovanje se je odvijalo v treh društvih: v šoli z izvenšolsko dejavnostjo ter v sindikatu TGA – godba na pihala. Z delom krajevne skupnosti od 1. januarja 1995 nadaljuje občina Kidričevo, v katero spadata tudi nekdanji krajevni skupnosti Cirkovce in Lovrenc na Dravskem polju.²⁸

Če pogledamo podatke o številu prebivalstva, se je visoke indekse rasti števila prebivalstva na območju občine Kidričevo beležilo med letoma 1931 in 1948. V tem obdobju se je število prebivalcev povečalo za 10,5 odstotka. V obdobju med letoma 1948 in 1953 se je število prebivalcev povečalo za 29,4 odstotka, kar lahko zagotovo pripišemo tudi gradnji objektov v okviru tovarne in gradnji stanovanjskih blokov ob tovarni. Med letoma 1953 in 1961 je bila rast števila prebivalstva 10,3-odstotna, v obdobju od leta 1971 do 1981 le še 1,6-odstotna, od leta 1981 pa beležimo indekse, nižje od 100.²⁹ Leta 1981 je na območju občine Kidričevo živelo 6720 prebivalcev, leta 2002 6300 prebivalcev, leta 2008 6729 prebivalcev in sredi leta 2021 je imela občina 6550 prebivalcev.³⁰

28 Podrobneje v SI ZAP 415 Krajevna skupnost Kidričevo, 1956–1995.

29 Žiberna, Geografske značilnosti občine Kidričevo, 68.

30 Kidričevo – Slovenske regije in občine v številkah.

Želja po obuditvi Fürstovih načrtov

Znano je, da do realizacije načrtov razvoja in urbanizacije mesta ni prišlo. Kot je zapisala Iva Ferlinc, je v primeru Kidričevega »industrijska arhitektura veljala za grdo, umazano in sploh takšno, ki je med ljudmi vzbujala odpor«. ³¹ Industrijska dediščina v Sloveniji je še premalo ovrednotena, malo pozornosti je namenjene tudi oživljanju nekaterih poslopij, ki so bila nekoč industrijska, danes pa propadajo. ³² V tujini imamo sicer več primerov dobrih praks revitalizacije industrijske dediščine, nenazadnje tudi v Sloveniji tečejo sporadična prizadevanja v tej smeri, čeprav v splošnem velja dediščina industrijskih območij za nepriljavno in nemalokrat opredeljeno kot neprimerno varstveno kategorijo. V širšem smislu je šlo za intenziven proces, ki mu v zahodni Evropi lahko sledimo že od osemdesetih let prejšnjega stoletja. Vzorčni primeri revitalizacije so območje Ironbridge Gorge, ki je bilo kot prvo industrijsko območje uvrščeno tudi na seznam svetovne dediščine Unesca. Primerjalno so predstavljena še območja Zeche Zollverin v Porurju in revitalizacija tovarne Van Nelle iz Rotterdama. ³³

Nesporno dejstvo je, da imajo območja industrijske dediščine, čeprav so morda za večino na prvi pogled nepomembna in zanemarjena območja, izjemen potencial. Nekateri, tudi v Sloveniji, so ga že prepoznali in ta območja uspešno razvijajo kot inovativne centre kulturnega turizma. Nekdanja tiskarna Mladinske knjige na Dunajski cesti v Ljubljani je danes zlasti prizorišče oblikovalskih in arhitekturnih dogodkov, Tobačna tovarna v Ljubljani je prizorišče različnih vsebin, pozitiven zgled je tudi Idrija, ki je od leta 2012 vpisana na Unescov seznam svetovne dediščine. Vpis zajema vse, kar je povezano z rudnikom in rudarjenjem v najširšem pomenu besede. Od rudišča, rovov, jaškov do industrijske stavbe in profane ter sakralne arhitekture.

Tudi v Kidričevem so znova obudili idejo o celostni arhitekturni zasnovi. Tako so spomladi leta 2022 potrdili posebne strokovne podlage za prvo fazo urbanistične arhitekturne zasnove razvoja mesta, ki jih je v sodelovanju z občino in s pristojno enoto ZVKDS izdelal arhitekt Uroš Reiter, ki skuša nadaljevati vpliv Plečnikovega učenca Danila Fürsta na podobo mesta. Iz zasnove je razvidno, da bi se prečno na novo vzpostavljeno os proti občini na severnem delu razprostirala ozelenjena struktura stare soseske, zgrajene iz kompozicijsko strogo postavljenih blokov arhitekta Fürsta, širitev stanovanjskega dela mesta pa je predlagana v severni smeri. Zazidavo bi koncipirali na temeljni geometrijski zasnovi arhitekta Fürsta kot nadaljevanje prvotnega koncepta postavitve objektov v gozd. ³⁴ Sicer ima podjetje Talum afiniteto do dediščine, umetnosti in kulture. Nenazadnje smo bili v zadnjih letih v opuščenih delih tovarne priča likovno-galerijski razstavi ipd. Talum se ponaša tudi z bogato umetniško zbirko, ki predstavlja obsežno in dragoceno predstavitev ustvarjalne moči slovenskega likovnega prizorišča poznega 20. in začetka 21. stoletja. Februarja 2023 so v

31 Ferlinc, Kidričevo, naselje povojnega časa, 283.

32 Prav tam.

33 Ifko, Dediščina in revitalizacija opuščenih industrijskih območij, 31–35.

34 STA: V Kidričevem potrdili strokovne podlage za arhitekturni razvoj mesta.

Talumu izdali pregledni katalog umetnin svoje umetniške zbirke. O afiniteti Taluma do kulturne dediščine pričata tudi izjemna gesta in razumevanje v okviru načrtovane obnove grajske žitnice na Ptujskem gradu, saj je podjetje Pokrajinskemu muzeju Ptuj-Ormož (PMPO) za začasno deponiranje predmetov iz žitnice prijazno namenilo svoje prostore.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj:
 - SI ZAP 415 – Krajevna skupnost Kidričevo, 1956–1995.
 - SI ZAP 638 – Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, 1950–1990.

Literatura

- Auer, Franjo idr. (ur.). *Ob 20-letnici proizvodnje, Tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič«*. Kidričevo: TGA, 1974.
- Ifko, Sonja. Dediščina in revitalizacija opuščenih industrijskih območij. *AB. Arhitektov bilten* 41, št. 190/191 (2011): 31–35.
- Kidričevo: (zbornik referatov s posvetovanja Slovenskega umetnostnozgodovinskega društva, ki je potekalo 25. oktobra 2001 v Kidričevem). Ljubljana: Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo; Kidričevo: Tovarna aluminija Talum, 2003.
- Kolar, Nataša (ur.). *Zbornik občine Kidričevo*. Kidričevo: Občina, 2010.
- *Letno poročilo Skupine Talum za leto 2021*. Kidričevo: Talum, april 2022.
- Lorenčič, Aleksander in Jože Prinčič. *Slovenska industrija od nastanka do danes*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Lorenčič, Aleksander. *From Dreams of "a Second Switzerland" to Capitalism Without a Human Face: the Path of Economic Independence and Slovenian Economic Transition*. Ljubljana: Založba ZRC, 2021.
- Prinčič, Jože. Sovjetizacija slovenske industrije v letih 1945–1950. *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, št. 2 (2005): 121–32.
- Pulko, Radovan. Kako se je gradilo Kidričevo. *Ravno polje. Glasilo občine Kidričevo*, julij 2012, št. 3, 20, 21.
- Rojic, Vida. Iz zgodovine Strnišča. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 55, št. 1 (1984): 57–121.
- Topolovec, Rajko. *Kraj prišlekov*. Ptuj: Samozaložba, 2002.

Spletni viri

- *Evidenca 1945-70* | PDF. <https://www.scribd.com/doc/61465637/evidenca-1945-70>. Pridobljeno 2. 2. 2023.
- *Gradnja naselja Kidričevo*. Pripravila Radova Pulko in Melita Zmazek. <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/gradnja-naselja-kidricevo/>. Pridobljeno 26. 10. 2023.

- *Izgradnja Tovarne glinice in aluminija Kidričevo*. Pripravila Melita Zmazek. <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/izgradnja-tovarne-glinice-in-aluminija-kidricevo/>. Pridobljeno 26. 10. 2023.
- *Kidričevo - Slovenske regije in občine v številkah*. <https://www.stat.si/obcine/sl/Municip/Index/62>. Pridobljeno 26. 11. 2023.
- *Spletni portal Zgodovina – Kidričevo*. <https://zgodovinakidricevo.wordpress.com/>. Pridobljeno 10. 3. 2023.
- STA: *Kidričevem potrdili strokovne podlage za arhitekturni razvoj mesta*. <https://www.sta.si/3024238/v-kidricevem-potrdili-strokovne-podlage-za-arhitekturni-razvoj-mesta>. Pridobljeno 10. 4. 2022.
- *Tito na obisku v Kidričevem*. Pripravil Radovan Pulko. <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/tito-na-obisku-v-kidricevem/>. Pridobljeno 26. 10. 2023.
- Zemljarič, Mojca. *Kidričevo, Strnišče: Območje že degradirano, v prihodnje bo še bolj*. *Štajerski tednik*, 9. 7. 2019. <https://www.tednik.si/politika/16536-kidricevo-strnisce-obmocje-ze-degradirano-v-prihodnje-bo-se-bolj>. Pridobljeno 20. 3. 2023.